

A Mezőföld tájnevéről

A Fejér megyei Hírlapban, Tömör Valéria tudósításában olvasom: „A Mezőség Takarékszövetkezet vonzáskörzetébe hat nagyközség, illetve község – Mezőfalva, Rácalmás, Perkáta, Nagyvenyim, Nagykarácsony, valamint Előszállás bankja tartozik.” E falvak pénzintézetét valószínűleg nem az Erdélyi-medence északi felét alkotó nagytájról, a Mezőségről, hanem a felsorolt településeket is magába foglaló kelet-dunántúli Mezőföldről akarták elnevezni. Gyakran hallunk Mezőföld helyett Mezőséget a közbeszédben is, ami azt jelzi, hogy a Mezőföld, ez az új keletű tájnév, még napjainkban sem ment át teljesen a közhasználatba.

Már az 1930-as években Fejér megyében járó néprajzkutatók megállapították, hogy a Mezőföld tájnevet nem ismeri, nem használja a nép. Néprajzi használatának hiánya a tájnév fiatal korára utal. Sárrét, Sármellék tájnevünket viszont ismeri és használja a sárréti, Sárvíz menti települések lakossága. Sármellék tájnévvel már egy 1356-ból való oklevélben találkozunk. Ezzel szemben Mezőföld tájnevünk egy 1708-ban keletkezett iratban bukkan fel először.

Bél Mátyás a 18. század első felében összeállított latin nyelvű országleírásában azt írta, hogy a Sárvíz „szétterül azon a sík mezőségen, amelyet a magyarok Mezőföldnek neveznek.” A Mezőföld tájnév a múlt században még elsősorban a régi Veszprém megye enyingi járását (Mezőszentgyörgy, Mezőkomárom környékét) és csak igen halványan Fejér megye kisebbik, a Sárvíz-től nyugatra eső felét jelölte. Galgóczi Károly 1855-ös mezőgazdasági statisztikájában „Veszprémnek mezőföldi részét” említette. Vas Gereben 1856-ban kiadott Nagy idők, nagy emberek című korrajzában ezt olvashatjuk: „Én már csak édesapám emlékezetével érek el ezen időkhöz, midőn a dunántúli Mezőföldön néhány száz ház csak egymásnak oldalt, szemközt és hátat fordítva egészít ki azt a falut, melyet most Enying mezővárosának ismer az utazó, megbámulva azt a gyönyörű gazdaságot, mely körülveszi, s a jó módnak olyan fészkévé lőn, mintha az isten-áldásnak itt volna meg édes szülőfölsége, s innét terülne el azon síkon, mely egész a Dunáig s a baranyai hegyekig nyújtózkodik.” E sorokból is az derül ki, hogy Enying „a dunántúli Mezőföldön” található, „a Dunáig és a baranyai hegyekig” elnyúló területnek viszont nincs neve, egyszerűen sík. A Vasárnapi Ujság 1862. évi kötetében a Vidéki közlemények rovatban jelent meg a következő tudósítás: „Csajágh (Veszprém–Mezőföld) aug. 5. (Pusztító tűzvész.) Csajághot, a Mezőföldnek ezen egyik népesebb, s a benn ez előtt három évvel véghezment tagosítás óta, az anyagi jólétben észrevehetőleg előrehaladt községét f. é. júl. 3-án oly csapás érte, mely azt jelenleg porba súlytotta . . .” Somogyi Károly csöszsi jegyző 1864-ben így tájékoztatta a földrajzinév-gyűjtő Pesty Frigyeset: „Neveztetik ezen tájék még, hol a község fekszik, több községgel együtt Mezőföldnek, leginkább egyházi elnevezés szerint, hol is ezen néven említetik, hihetőleg azért, mivel síkságon, a Sárrét mentében fekszik.” Három helyen is használta a Mezőföld tájnevet Babay Kálmán Balatonmelléki történetek című könyvében (1892). Egyik elbeszélésében Csuzi Péter halász Balatonkeneséről Balatonberénybe megy át a jégen, amikor „a gamászi partokon feltűnik a Fok felől jövő vegyesvonal repkedő füstszalagja, a zuhogás idáig már nem hallatszik, elviszi a szél arra „mezőföld” felé.” A másik történetet így kezdte: „Ha utad a Balaton partján Aligától kezdve Kenese felé visz, ott hol a szőke víznek első loccsanása éri Mező-föld partját, a magas Csittény dombon látod Akarattyá pusztát, melynek helyén az időkben Csittény vezérnek, Koppány hadnagyának vára állott.” Harmadik történetéből megtudjuk, hogy a baranyai, bácskai disznókereskedők „Kanizsától fel, a Mezőföldön keresztül Veszprémig, majd onnét Győrön, Sopronon át Bécsnek” hajtották a hízókat. A Mezőföld tájnév ritka használatát, a vele kapcsolatos bizonytalanságot az is jelzi, hogy Babay, a Mezőföld lakója, papja és írója mindhárom idézett helyen különböző helyesírással írta le a táj nevét. Ugyancsak Babay 1896-ban megjelent Leánypásztorok című tárcájában megemlíti, hogy Mezőföld gyöngye, legnépesebb községe, Enying. A mezőszentgyörgyi származású Eötvös Károly 1905-ben kiadott Nagy év című könyvében azt írta, hogy apja a mezőföldi nemesség tiszttaftója volt.

Enying vidékén a nép ma jól ismeri a Mezőföld tájnevet. Adatközlőm, Győry József 1894-es születésű enyingi lakos így beszélt erről a „területről”: „A Mezőföld Balatonfőkajártól lefelé kezdődött és Tolna

megyébe is belesett. Mezőszilastól lefelé, Tolnában már homokos a talaj, csak a rozs és a szőlő termett. Fönn köves a talaj, mintha krumplival volna beszórva, Küngösnél már ilyen. Ez volt az elismert Mezőföld, a mi részünk. Itt könnyű lösztalaj, jó termővidék van. Megterem mindenféle növény. Enyingen kívül Lepsény, Mezőszentgyörgy, Lajoskomárom, Mezőkomárom, Dég és Szilasbalhás tartozott még a Mezőföldhöz. Mezőföld című újság is volt, itt Enyingen adták ki a Polgár-nyomdában." Hasonló módon jellemezte a Mezőföldet Eötvös Károly Veszprém megye bemutatásakor, az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből lapjain: „A vespérmegyei Mezőföld Veszprémhez közel már Liternél és Szent Istvánnál kezdődik és Palotától egyenesen déli irányban le, egész Szilas-Balhásig terjed, helyenként egy-egy csekély emelkedéssel és Kenese körül, meg a Balaton-parton meredekebb dombokkal, de egészen mégis síkföldi jelleggel. Nem nagy, de gazdag és virágzó községekkel van a Mezőföld telehitve. Földje gazdag televényű diluvialis sárgaföld (lösz), mely a rá fordított gazdasági munkát dúsan jutalmazza. A Mezőföld Fehérmegyén keresztül, keletnek és éjszakketletnek egészen a Dunáig terjed." Utóbbi mondatával Eötvös egészen egyedül áll korának kutatói között. Ugyanabban a kötetben Wekerle Sándor Fejér megye bemutatásakor meg sem említette a Mezőföld tájnevét.

Bárczi Géza A földrajzinév-adás általános kérdései című tanulmányának megállapításait a Mezőföld tájnév kialakulásával kapcsolatban is idézhetjük: „A földrajzi nevek keletkezésében két tényező jut szóhoz: maga a táj, annak részletei, formái stb. és az emberi közösség, mely a tájat, tájrészt elnevezi. A névből gyakran a tájtényező nyomul előtérbe, s az ember lelki tevékenysége a tájszemléletnek megfelelő közszó kiválasztása és a tájrészletre való alkalmazása...” Így érthető, hogy a régi Veszprém megyében, amelynek területét szinte teljes egészében a Bakony foglalta el, Mezőföldnek nevezték el a jó talajú, termékeny, síkvídeli járást. Ezt a tájszemléletet tükrözi Balogh Pál század eleji leírása Veszprém megyéről, A népfajok Magyarországon című művében: „Napjainkig 44 sváb falu népesíti be a nagy Bakonyország bércvilágát, vadregényes hegykúpok, rengeteg erdőterületet közt. A 141 magyar helység nagyrészt a Bakony periferiáin épült, s mintegy körülzárja azt, várívó öv gyanánt. Csak egy községcsoport települt meg Fejér, Somogy és Tolna megyék közt, Veszprém megye délkeletre dülő sík nyúlványán: a Balaton- és Sió-melléken; ezt lakja a megye legkeményebb magyar fajnépe: a mezőföldi. A föld népe, mely e vidéknek a mezőföld nevet adta, hozzáérti a sió-melléki rónához a halmos Balaton-melléket is.” (1902) Balognál a népi tájszemlélet szerint az enyingi járás községei közül Mezőkomárom, Szilasbalhás, Mezőszentgyörgy, Lepsény, Siófok, Balatonfőkajár, Csajág, Küngös és Balatonkenese alkották a Mezőföldet. Könyvének térképmellékletén ezzel a tájnévvel csupán az enyingi járás területét jelölte. Fejér megye déli részét, a sárbogárdi járás területét, a *Sárközi mezőség* tájnévre keresztelte.

Az enyingi járás mint önálló főszolgabírói járás az abszolutizmus korában jött létre. Korábban a vespérméi járás része volt. Alsószolgabírói járásként a 19. század elejétől szerepel. Veszprém vármegye 1810. évi közgyűlési jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy a tisztújítás során a vespérméi járás mezőföldi részében létrehozták a vespérméi járás második alsószolgabírói hivatalát: „Tekintetbe vétetvén a vespérméi járás mezőföldi része nagy kiterjedése, a benne lévő helységeknek népessége, a nemes és birtokos uraknak nagy száma, és ezen környulálásokból származó bírói kötelességeknek terhes volta, méltóztatott főispán úr a vespérméi járásnak mezőföldi részében egy második alsószolgabíró választását megrendelni.” Az 1820. évi tisztújításra vonatkozó bejegyzésben a vespérméi alsó járást mezőföldi járásnak is nevezik. E járás pecsétjén is a mezőföldi járás elnevezés szerepelt. VESZPRÉM MEGYE MEZŐFÖLDI JÁRÁSNAK SZOLGABÍRÁJA – olvashatjuk a pecsét köriratát Király Ignác, dégi bognárlégeny vándorkönyvében a vándorlási engedély alatt 1863-ból. Rózsa Mátyás lajoskomáromi takácslegény 1871-ben elnyert tanulólevélből is az derül ki, hogy Szilasbalhás, Dég és Lajoskomárom helységek, ahol a segédlevelet kiállító egyesült takácscéh működik, „Tekintetes Veszprém Vármegyében a' Mezőföldi Enyingi Járásban kebelezettek”.

A közigazgatási járásnál jóval régebbi és nagyobb területi egység az egyházi igazgatás mezőföldi esperessége. 1734-ig a dunántúli református egyházkerület 7 vármegyére terjedt ki. Ugyancsak 7 esperessége közül az egyik a mezőföldi vagy peremartoni volt. 1734-ben a felső dunamelléki egyházkerülettel egyesült dunántúli református egyházkerület 14 vármegyében 9 esperességből állt. Ezek egyikét peremartoni később mezőföldi esperességnek nevezték, amelyről a Bali Mihály mezőföldi esperes által 1850-ben összeállított egyházkerületi helységnévtárban tájékozódhatunk: „Ezen 1745-ben a peremartoni virágzó egyháztól, mint egykori püspöki lakhelytől peremartoninak nevezett, de 1836 óta régi visszanyert esperesség tartozott hajdan a' vespérméi egyházmegyéhez, és mint annak egy része proseniorok (alesperesek) által igazgattatott.” Régebbi proseniorai közül 1695-ből Kocsi Csörgő Bálint pápai főiskolai tanárt, lepsényi lelkészt említette, aki gályarabságának történetét latin nyelvű művében dolgozta fel. (Kösziklán épült ház ostroma. Fordította: Bod Péter, kiadta: Szilágyi Sándor, Lipcse, 1866.) A mezőföldi esperesség területén 1850-ben 36 anya- és 2 leánygyülekezetet találtunk, ebből 20 Fejér, 15 Veszprém, 2 Tolna és 1 Somogy megye területére esett, összesen 31 476 lélekkel. Legnagyobb gyülekezeti Fejérben Polgárdi, Soponya, Káloz, Csákerény, Tác, Sárkeresztes, Szabadbattyán; Veszprém-ben Enying; Szilasbalhás (ma Mezőszilas), Berhida, Balatonfőkajár; Balatonkenese, Siómaros, Ősi; Somogyban Szabadhidvég; Tolnában Pálfa és Simontornya voltak. A mezőföldi esperességhez tartozott Székesszékfehérvár 1825-ben alakult gyülekezete is.

Fejér megye déli és keleti részének, a Sárvíz és a Duna közé eső területnek a múlt században még nem létezett összefoglaló tájnéve. Fényes Elek 1847-ben megjelent Magyarország-leírásában a megye „déli róna részét” említette. Wekerle Sándor móri születésű miniszterelnök, egyébként amatőr helytörténeti és néprajzi kutató, 1896-ban Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című munkában a Sárrétről „s Fejér megyének a veszprémi alantás sík földekkel egy egészet tevő lapályosabb alsó részéről” írt. Ugyanebben az évben Károly János Fejér vármegye történeti monográfiájában a „nagy síkságról” beszélt, mely a megyének háromnegyed részét képezi. Balogh Pál a megye *hegyes északi részét és rónaföldjét* különböztette meg.

Hiányzik a Mezőföld tájnév I. világháború előtti földrajzi kézikönyveinkből, térképeinkről, tankönyveinkből. Hunfalvy János Egyetemes földrajzában (1886) Fejér megyénél hullámzatos síkságról, Veszprémnél a megye azon nyúlványáról írt, amely a Balaton északi csücskétől délkeletre esik. A századfordulón használt iskolai térképeink közül sem a Kogutowicz Manó-féle, sem a Lange-féle atlasz nem tüntette fel. Ugyancsak hiányzik a Vargyas-féle falusi népiskolai földrajztankönyvből is.

A Mezőföld tájnévet Fejér megye déli és keleti területére a 20. századi magyar földrajztudomány terjesztette ki. Bár Cholnoky Jenő 1910-ben még csupán a *veszprémmegyei Mezőföldet* említette, Prinz Gyula Magyarország földrajzában 1914-ben már a mai értelemben határolta körül tájunkt: „A Siótól keletre a Duna alámosott partjái és északon a Balaton—Velencei törésvonalig terül el a dunántúli Mezőföld.” Prinz könyvének második kiadásában (1925) azt írta, hogy a Mezőföld Budapest, Székesfehérvár és Szekszárd közé esik. Térképeink közül erre a területre először Kogutowicz Zsebatlaszában került a Mezőföld tájnév 1922-ben. Itt a Strömpl Gábor által tervezett Vidékek nevei térképlepon tűnt fel. A két világháború közötti időszakban számos kiadást megért Kogutowicz Károly-féle iskolai atlaszban már Fejér megye síkvidéki területét egészen a Dunáig és a Tolna megyei Sárközig Mezőföldnek jelölték. Az 1930-as években Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Prinz Gyula és Kogutowicz Károly földrajzi kézikönyveiben már rendszeresen Mezőföldként említették Fejér megye déli síkságát. Gróf Imre és Niklai Péter Magyarország tájegységei című tanulmányában 1941-ben így jellemezte: „Egészen külön tájjellege van a Mezőföldnek, hol a pannoniai rétegeket összefüggő és néhol igen vastag lösztakaró borítja. A Dunántúl teleptípusától legjobban elütő tájegység, hol ritka, de nagyhatárú és magas lélekszámú településeket találhatunk az Alföldet jellemző tanyarendszer erős kifejlődésével.”

A régebbi lexikonaink közül sem a Pallas, sem a Révai Nagy Lexikonában nem találunk Mezőföld címszót. Az csak az 1960-as években kiadott Új Magyar Lexikonban tűnik fel.

A Mezőföld tájnév használatát Fejér megye alföldi jellegű, déli részére az is megerősítette, hogy az enyingi járást, a tulajdonképpeni Mezőföldet 1950-ben Fejér megyéhez csatolták. Így Kelet-Dunántúl 4000 km² nagyságú tája ma nagyrészt egy megyéhez tartozik.

Lukács László

A kassai Miklós-börtön¹

Városunkat az utóbbi években mind gyakrabban keresik fel belföldi és külföldi turisták. Ez utóbbiak közül a legtöbben Magyarországról érkeznek hozzánk. A látogatók első útja természetesen a Szt. Erzsébet-székesegyházba vezet, ahol a templom műértékeinek megtekintése után tiszteleghetnek II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai hamvainak végső nyughelyénél az altemplomi sírboltban. Utána a látogatók nagy része végigsétál a Fő utcán (ma, Lenin utca), megnéz kívülről még egy-két jellegzetes régi épületet, néhányan esetleg a Kelet-szlovákiai Múzeumba is betérnek és ezzel be is fejezik a városnézést. Csak kevesnek jut eszébe, hogy megtekintse a város egyik nevezetes épületét, a múzeumnál átalakított hajdani Miklós-börtönt. Pedig aki Kassa és lakossága elmúlt századokbeli életéről tájékozódni akar, az nem hagyhatja ki ezt a kis múzeumot. A épület felújítása után ugyanis itt helyezték el a város helytörténetére vonatkozó fontos tárgyi és írásbeli emlékeket.

Az épület, mely a református templom előtti kis téren, a Fazekas utca sarkán található, mindmáig megőrizte a város régi hangulatát. A ház Kassa legrégebb lakóházai közé tartozik, és eredetileg gazdag patriciuscsaládé lehetett. Valójában kettős épületből áll, mely két középkori ház-összeépítéséből keletkezett. Ezt bizonyítja a falak eredeti szerkezete és az a tény, hogy a Miklós-börtönhöz hasonló hatalmas kőablakok csak jómódú patriciusházakon voltak. Mindez bebizonyosodott az 1940-es évek során végzett

¹ Képét lásd a belső borítón